

Abdülkadir Karahan

FUZÛLÎ'NİN MEKTUPLARI

I

I. Giriş¹

Edebiyatımızın yetiştirdiği büyük ve nadir sanatkârlardan biri olan Fuzulî'nin (Mehmed b. Süleyman ölm. 963/1556) mensur ve meşhur şaheserleri başında: Hadikat-üs-suadâ² ile Şikâyetnâme³ gelmektedir. Bunlara yine yayımlanmış olarak Türkçe Divan Mukaddimesini⁴, Leylâ ve Mecnûn dibacesini⁵ ve kime yazıldığı naşirince tesbit edilemeyen Musul Mirlivâsı Ahmed Bey Mektubu⁶'nu da eklemek lâzımdır. Yalnız bunların hiç

¹ Bu etüdün mektup metinleri kısmı profesörüm Dr. Ali Nihad Tarkan'a çok şey boğludur; devamlı yardım ve alâkalarına bilhassa teşekkür ederim.

² Hadikat-üs-suadâ: 1253/1837 ve 1261/1845 yıllarında Bulak'ta; 1273/1856, 1286/1870, 1296/1879 ve 1302/1885 tarihlerinde de, sırası ile Âmire, Tasvir-i Efkâr, İzzet ve Ahter matbaalarında basılmıştır.

³ Bu mektup, umumiyetle, hemen bütün Külliyyat-ı (Divan-ı) Fuzulî tabılarına alınmışsa da, metin eksik ve kusurlu basılmıştır. Bizim, içinde Şikâyetnâme'yi gördüğümüz basmalar, şunlardır: Tatyus Dividciyan 1284/1867; Tasvir-i Efkâr 1286/1869; Mekteb-i Sanayi 1291/1874; Ahter 1308/1890; Taşkent 1311/1893; Hurşid 1315/1897; Ahmed Kâmil 1328/1910 ve Orhaniye 1342/1924.

⁴ Süleyman Nazif'in Mısır, Tebriz ve İstanbul'da üç çeyrek asırlık zaman içinde (1256/1840 - 1329/1911) on bir tabını (Fuzulî, İstanbul, 1343/1925, s. 166) ve Kitaplıklar Tasnif Komisyonunun bir asırdan bir az fazla müddette (1247/1831 - /1944) on beş basımını (İstanbul Kitaplıkları türkçe yazma divan kataloğu, I. cilt, İstanbul, 1947, s. 126) tesbit ettiği Türkçe Divan'ın 1308,1328 ve 1342 yayımları — hatalarına varıncıya kadar — birbirinden farklı değildir. Mukaddime için: bu basılmış divanlara ve adı geçen kataloğda kayıtlı 27 nüsha yazma Fuzulî divanından mukaddime ile başlıyanlara bakılmalıdır.

⁵ Belli başlı Fuzulî Külliyyatı tabılarında, Leylâ ve Mecnûn mevcuttur. Müstakil basımların en iyilerinden biri 1274/1858 de Asker b. Hüseyin Beyk Ordubâdi hattı ile ve minyatürlü olanıdır.

⁶ Bk. Kemal Edip Ünsel, Fuzulî'nin bilinmeyen bir mektubu, Türk Dili Belleteni, 1945, seri: III, sayı: 4 - 5, s. 383 v.d.

biri, bir iki mezuniyet tezi⁷ ve mecmua makalesi⁸ müstesna, henüz lâyük oldukları ehemmiyet ve genişlikte, ele alınıp tedkik ve tahlil edilmiş değildir.

Ayas Paşa ve Kadı Alâüddin'e yazılmış mektuplar da, ilk defa olarak, Fuzûlî nesri'nin gelişiminde bu etüdümüzle yer alınca ve iki yeni nüshasını bulduğumuz Kırk Hadis Tercümesi⁹'nin mensur küçük mukaddimesi düşünülünce, örnekler çeşitli ve çoğalmış olur. Mecmua-i Resâil ve Mecmua-i Münşeât adları altında, kütüphanelerimizde uyuyan, eski yazmalar üzerinde, ileride, çalışmalar arttıkça, Fuzûlî'ye ait yeni vesikalar ve mektupların bulunması pek mümkündür.

II. Mektuplar

1. ŞİKÂYETNÂME. Konumuzu teşkil eden Fuzûlî'nin türkçe 4 mektubundan ilki, Nişancı Paşa Mektubu ve daha çok Şikâyetnâme adı ile şöhret bulmuş olan ve hakikatte, Nişancı Celâl-zade Mustafa Çelebi'ye hitaben yazılmış bulunan mektuptur.

Kanunî Süleyman'ın Bağdat fethini müteakıp, orda ikamet ettikleri 4 ay (24 Cemazilevvel 941/30 Kasım 1534 - 28 Ramazan 941/2 Nisan 1535) Fuzûlî'nin Osmanlı devlet erkânını, sefere iştirak eden şairleri tanıdığı ve kaside yazmakta en velût olduğu bir deveredir, Kanunî'ye, Sadrazam İbrahim Paşa'ya takdim edilen müteaddit kasidelerden başka, Kadıasker Kadir Çelebi'ye (Abdülkadir el-Hamidî Efendi) ve Tosyalı Kadı Celâlin oğlu Nişancı Mustafa Çelebi'ye de birer kaside sunulmuştur.

⁷ Nevvar Ahmet'in, **Fuzûlî'nin Nesri** (1938 mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, No. 104) ve Abdülkadir Karahan'ın **Anadolu türk edebiyatında Maktel-i Hüseyin** (1939 mezuniyet tezi, Türkiyat Enstitüsü, No. 96) monografilerinin basılmaları temenniye değer.

⁸ Abdülkadir Karahan, **Fuzûlî'nin Hadikat-üs-suadâ'sı**, Türklük Mecmuası, 1939, sayı 7.

⁹ «Türk Edebiyatında Kırk Hadis Tercümeleri» adlı eserimin bir bahsini teşkil edecek olan Fuzûlî'nin bu risalesinin, sıhhatli bir talik nüshasına, İzmirde tesadüf ederek, fotoğrafını aldırđım; Üniversite Kütüphanesi Türkçe yazmaları arasındaki 902 numaralı Hakani'nin «Hadis-i Erbain Tercümesi», kenarlarında ikinci bir nüsha mevcut olduğu gibi, Millet Kütüphanesindeki malûm 1465 numaralı Reşit Efendi nüshasından başka, aynı kütüphanede, Ali Emiri arapçaları arasında 4345 numaralı mecmuanın muhtelif yapıtlarında da bu Kırk Hadis'ten geçirilmiş kıtalar vardır.

Koca Nişancı¹⁰ diye şöhret bulan ve şiirde Nişanı¹¹ mahlasını kullanan Celâl-zade ile Fuzûlî arasında, yalnız bir tanışıklık değil, kuvvetli bir dostluk doğduğu, yanılmadan, söylenebilir. Şairin :

Gül-i hadîka-i ikbâl Muştafâ Çelebi
Kim oldu devlet-i kurbîle kâmkâr kalem¹²

girizile, metha giriştiği Nişancıyı, çok sevdiği ve kalemdeki kudretinin büyük takdirkârı olduğu, ilk bakışta, belli olmaktadır.

Fuzûlî'nin Bağdet seferinden bir müddet sonra yazdığı bu mektup, kendi janrının, bir şaheseri olarak edebiyatımızda, daha çok Şikâyetname adı ile tanınmıştır. Anlaşılan şairin, Padişaha ve devlet ricaline takdim ettiği kasidelere karşı, câize mahiyetinde olarak, İstanbuldan gönderilen daimî bir tahsisat beratının ihtiva ettiği bir kaydın (zevâit sözünün) manası, tefsiri ve doğruduğu müşkülâtta kopan ümitsizlikler ve isyanlar : ruh fırtınalarına sebep olmuş ve sanatkâr da, bu iç sızılarını, gönül kırılganlığını, vaitlere vefa gösterilmeyişi, devrinin ahvalını.. zarif ve müstehzi bir uslûp içinde ifadelendirmiştir.

Mektubun kime hitap ettiğini tesbit, son Fuzûlî tedkiklerinin faydalı noktaları arasında ise de¹³, bugüne kadar, bu yoldaki açıklamalarda, yalnız tarihî delillerle iktifa edilmesi ve bu hususta, daha evvel ileri sürülmüş mutalâalara, temas edilmemesi eksiktir.

Fuzûlî'ye dair adlı risalesinde Tahir Olgun, haklı olarak, matbu nüshalara başlık makamında konulmuş bulunan : «be-hıdmet-i Hazret-i Nişancı Paşa» kaydının «Mevlânâ Fuzûlî-i Bağdâdî 'aleyh-ir-raḥmeh» tarafından olamayacağına işaret etmektedir. Yine ona göre, Şikâyetnâme'nin Nişancı Mehmed Paşa'ya hitap ettiği hatasını, ilk defa, Ebüzziya Tefvik, *Nümune-i Edebiyat*'ta

¹⁰ Celâl-zade için bk. Âlî, *Küh-ül-ahbar*, basılmamış kısmı, Ü. T. Y. No. 5959 var. 330 b; Feridun Bey, *Münaşat-üs-salâtin*, İstanbul 1274, s. 592; Peçevî İbrahim, İstanbul 1383, c. II, s. 43; Mehmet Süreyya, *Şieill-i Osmanî*, c. IV, s. 375; *İslâm Ansiklopedisi*, cüz 21, s. 61 - 63...

¹¹ İlk Osmanlıca tezkire olan Sehi Beyin Heşt Behişt'inden başlayarak XVI. yüzyıl şuara tezkirelerinde Celâlzade görülmektedir: Tezkire-i Sehi, İstanbul, 1325, s. 33 - 34 (Nişancı Mustafa Çelebi); Tezkire-i Lâtifi, İstanbul, 1314, s. 335 - 337; Âşık Çelebi, Meşâir-üş-suarâ, Ali Emiri Kütüphanesi kısmındaki meşhur minyatürlü yazma No. 772, s. 365 - 369; ve diğerleri...

¹² *Külliyat-ı Fuzûlî*, 1924, s. 48.

¹³ Bk. Tahir Olgun, *Fuzûlî'ye dair*, İstanbul, 1936, s. 14 v. dd. M. Fuad Köprülü, *İslâm Ansiklopedisi*, 37. cüz, s. 696.

(1296/1879) yapmış ve sonra gelenler de bunu, olduğu gibi nakletmişlerdir¹⁴.

Şuna işaret etmek hakşinaslık olacaktır: bu mektubun, Bağdad seferinde yolda ölen Seyid Bey yerine, fethin ferdasında, nişancılığa tayin edilip, 23 yıl müstemirren bu vazifeyi büyük vukufu yapan, Divan Kâtipleri Reisi Celâl-zade Mustafa Çelebi'ye gönderildiğini ilk defa söyleyen Tahir olgun değil, Kevork Terzibaşyan'dır.

Rahip Terzibaşyan'ın *Fuzûlî Şerhi*'nde¹⁵ daha basit delillerle beyan ettiği mütalâalar, Tahir Olgun tarafından kaynaklarla takviye edilmiş bulunuyor ki, bu, bir tevarütten ibaret olsa gerek. Filhakika, tarihî delillere göre, Bağdat zaptından Fuzulî'nin ölümüne kadar süren zaman içinde, bir başka nişancı bulunmaması, aslında Nişancı Paşaya yazıldığı görülen mektubun, Celâl-zadeye hitap ettiğini açıkça belirtmeğe yeterse de, şunları da hatırlamak yerinde olacaktır ki, Fuzûlî, Osmanlı teğrifat usullerini ve rütbe-leri, elkabı iyice bilemediği için, bazan paşa olanlara bey veya bey hazretleri demek, bazan da bunun aksine bey ve çelebi'lere paşa hitabını kullanmaktadır. Fuzûlî'nin Kalem redifli kasidesini Mustafa Çelebi'ye sunması, ayrıca, Şikâyet-nâme'nin de ona gönderilebileceği fikrini kuvvetlendirir. Fakat, asıl her türlü şüpheyi ortadan kaldıran ve başka deliller iradına ihtiyaç bırakmayan cihet, 987 Muharrem/1579 Mart ayında istinsahı Bağdatta tamamlanmış olan bir münşeât mecmuasındaki bu mektup suretinin başlığıdır: مکتوب حکمت اسلوب از زبان افصح الفصحا والشعرا مولانا فضولى رحمة الله عليه بخدمت حضرت نشايجى پاشا جلال زاده عظم الله شانه

¹⁴ Fuzûlî'ye dair, göst. yer.

¹⁵ Rahip Kevork Terzibaşyan, *Fuzulî şerhi (Գէորդ Վ. Թէրզիպաշ-յան , Ձեռագրի մեկնաբանում)*, İstanbul, 1928, c. I, s. 261 v.d. Methal mahiyetindeki ilk cildi 450 sayfayı tutan bu eserin, ikinci cildi 720 sayfa olarak 1929 da basılmıştır. Müellifi, bu ciltlerin yayımı arasındaki zamanda öldüğünden, İslâmiyetten bahis üçüncü cilt ile, asıl antoloji mahiyetinde olan 2 ciltlik şerh edilmiş büyük kısım, neşredilmemiştir. İlk cildi — sayfası sayfasına — türkçe ve ermeniceyi aynı vukufu kullanabilen Garabet Bilgeya tercüme ettirdim. Yegâne türkçe nüshası bende bulunan, bu çok geniş ve dağınık eser, ilmi manası ile tam bir Fuzûlî şerhi olamamış olmakla beraber, metinlere müstenit, dikkata şayan mütalâalar taşımakta olması ve hazırlayıcısının 20 yıl çalışarak bir çok malzeme toplamış bulunması bakımından, türkçeye maledilip basılırsa, faydalı bir iş görülmüş olacaktır.

Neşrimize esas olan Şikâyetnâme nüshalarının başında gelen bu yazmadaki başlık¹⁶, mektubun Nişancı Celâl-zâde'ye yazılmış olduğunu, bir son defa, tevsik ve ispat etmiş bulunuyor.

Şimdi Şikâyetnâmenin bir hikâyesini, zaman zaman, onu ibda edenin ağzından dinleyerek, yazabiliriz :

Fuzûlî, «üzlette mukim, kanaat köşesinde sâkin iken: başına mevki sevdası ve tamahkârlık düşmüş; kadrinin bilinmesini ve Padişah'ın lûtfuna kavuşmayı istemiş¹⁷». Bu hırslarını bir müddet yenmeğe muvaffak olmuşsa da, şöyle bir ilham duymuş: «ey gâfil, 'âlem-i şüret maẓhar-ı şifât-ı ilâhîdür ve mehbet-i envâr-ı hu-zûzât-ı nâ-mütenâhî. Her âyine mülk melekûtdan münfek olmaz ve haşâyış-ı mülkden behre-mend olmayan serâ'ir-i melekûta dest-res bulmaz. Lâ cerem hükâm-ı mülke tevessül mücib-i hu-şûl-i mevâhibdür... Huşûşâ bizüm pâdişahumuz ki rütbe-i saltanatı ma'nide pây-e-i hilâfetdür ve serîr-i hükümeti haqîkatde mes-ned-i imâmetdür¹⁸». Öyle sanılabilir ki bu hisler, Sultan Süleyman Bağdatta iken sanatkârın kalbinde uyanmışlar; o da: «dergâh-ı mu'allâdan bir naşibe tâlîb olub ve erkân-ı devletden sa'âdet-i imdâd ve şeref-i is'âd bulub doquz eflâke pâ-yi istignâ urur iken evkâfdan doquz aqçe vazîfeye kanâ'at kılub arz¹⁹» almış. Bu sözler dikkata şayandır. Muhakememizi şöylece yürütebiliriz: Şair Hünkâra, Sadrazâma, Devlet ricalına, ümeraya kasideler vermektedir. Bunlardan Padişah methinde olanları bizzat vermese bile, erkân ve ümera vasıtası ile takdime imkân bulmuştur. Ve yine onlar vasıtası ile kendisine vaatlerde bulunmuş; fakat vaatlerin ifasında bir az gecikme olmuştur. «Ve berâtı için der-gâh-ı 'âlempenâha irsâl edüb vüşûlüne mutaraşşid oldum. Müddet-i taraşşud münkâzî olduğda ve eyyâm-ı intizâr ser-encâm bulduğda²⁰» demesi, bekleyişini ifade etmektedir. Nihayet gözlerinin yollarda kaldığı bir günde, müjdeciler bir Berât-i Hümayûn getirdiler. Artık şairin sevincine pâyân yoktu: «.. ve ol ser-mâye-i devlet vüşûlünden kalb-i münkesire bir sürür yetdi ki zikri mâ-fevķ-i ihtimâl-i taķrirdür²¹».

¹⁶ Mecmuat-ül-mekâtîp, Veliyüddin Kütüphanesi, No. 2735, var. 28 a

¹⁷ Bk. Mektup Metinleri (IV, A).

¹⁸ Göst. yer.

¹⁹ Göst. yer.

²⁰ Göst. yer.

²¹ Göst. yer.

Bu sevinç uzun sürmüyor. Beratını gösterip tahsisatını almak niyeti ile ve evkaf mütevellisini görmek arzusu içinde, daireye gidince, işler değişiyor. Müteveli ile konuşmak fırsatını bulamıyor; bâri Divan-ı iblâğına başvurayım diyor. Ve kıyamet te bundan sonra kopuyor; bu divana bir sürü düzenbaz, yalancı, samimiyetsiz memur toplanmışlarmış: «Selâm verdüm, rüşvet de-güldür deyu almadılar; hüküm gösterdüm, fa'idesüzdür deyu mültâfit olmadılar²²» sözleriyle başlayan çekişmeler, dakikalarca sürüyor. Fakat ne faydası var?..

Bu sözlerin, Fuzûlî tarafından aynen kalemde, sarfedilip edilmediği kesin olarak bilinemeyeceği gibi, çoğu cahil olan kalem memurlarının da, Fuzûlî'ye yakışır bir incelikte, cevap verebildikleri de çok şüphelidir.

Fuzûlî soruyor: «berâtumuñ maзмünü niçün şüret bulmaz²³?» Memurlar diyorlar ki: «zevâyiddür, huşûli mümkün olmaz²⁴». Hernekadar, böyle bir evkafın, zevayitsiz olamayacağı şüphesiz ise de, hiç bir teftiş ve kontrolden çekinmeyen bu mürtekiplerden, bir şeyin artacağı yoktur. Görüyor ki, sorulara cevaptan gayri nesne vermiyorlar, dileğini yerine getirmiyorlar. Mücadeleyi bırakır, meysus ve mahrum uzlet köşesine çekilmeyi tercih eder.

Bunun üzerine ne yapacağını düşünürken, nişancıya, yani, bu işle en yakından ilgilenebilecek olan zata, olup biteni yazmak hatırına geliyor. Divan-ı Hümayundan sadır olan emirleri hazırlamakla mükellef olan bu mevki ve kalem sahibi, onu zaten iyi tanıyordu. İşte bu muhallet eser, bu dosta, yana yakıla anlatılan bir olayın ve o vasıta ile sanatkârlık kudretinin, emsalsiz bir ifadesinden başka bir şey değildir. Mektupta: «an-çarîb mâni'ine mâni' bulunur ve dâfi'ine dâfi' zâhir olur²⁵» demekle işlerin düzeltileceğini umduğunu da ihsas ediyor.

Fuzûlî: «vârid olan berât-ı Hümayûn maзмünü irsâl olunan 'arza muṭâbık olmayub 'ibâretinde lâfz-ı zevâyid vâqî' olmuşdur; ve lâfz-ı zevâyiddür ki anuñ mîzân-ı taşarrufda mîqdârın nâkış kılmışdur;²⁶» demek suretile, hem gönderilen arzla gelen berat mazmunları arasındaki farka, hem de -bir az sonra üzerinde duracağımız- psikolojik ve izzeti nefsine ağır gelen bir noktaya, dokunmuş oluyor. Esasen, bu iş için bir hayli masraf yapmış,

²² Göst. yer.

²³ - ²⁶ Bk. Mektup Metinleri (IV. A).

epeyi zahmet çekmişti. Fakat, görünüşte bunlara değil, Nişancı'nın bu beratın verilmesinde ve yazılmasında harcadığı emeklere acıyordu. Ve nihayet kimseden şikâyete de kendinde hak görmek istemiyordu:

Gerçi endüh-u-mihnetüm çokdur
Hiç kimden şikâyetüm yokdur
Tali'ümdür baña cefâ yetüren
Her bir ânında biñ belâ getüren²⁷

★

Bu mektubun, Fuzûlî'nin hususî ve ruhî hayatı bakımından, büyük önemi, ayrıca üzerinde durulmayı gerekli kılar. Burada, sanatkârın olgun yaşlarındaki hayat şartlarına ve hayatının mevsuk bir olayına bakarak, bazı mutalâalarda bulunulabilir. Kuvvetli bir ihtimal olarak denebilir ki, Fuzûlî'nin en çok takdir gördüğü zamanlar, Safevî idâresi esnasında, Musullu İbrahim Paşanın Bağdad Valiliği ve Osmanlıların hâkimiyetini müteakip ta, Üveys ve bilhassa Ayas Paşaların beylerbeylikleri sıralarıdır. Onun Kanunî saltanatının diğer şairleri gibi, büyük lûtf ve ih-sanlar gördüğüne dair, elimizde vesika yoktur. Yalnız, sık sık şiirlerinde şikâyette bulunduğu derecede fakir olmadığı da söylenebilir. Fakirlikten bahsetmek, bazen bir az moda, bazan dinî görüş icabı, bazan da zaruretler mahsulü olmuştur.²⁸ Divan Ede-

²⁷ Göst. yer.

²⁸ XVI. asırda vesilelerden istifade ederek — bir nevi sanat göstermek düşüncesinin de tesiriyle — bazı şikâyetnameler yazıldığı söylenebilir. Meselâ: Vahşi-i Bâfikî (ölm. 990/1582) de, ki Fuzûlî'den müteessir olan İran şairlerindendir, hükmü infaz edilmiyen, kuru bir berat arkasından koşup durmanın, verdiği usançla güzel bir kıta yazmıştır:

نوشته حضرت آصف برات من بکسی
که هیچ حاصل ازان نیست غیر افغانم
بقدر وجه براتم درید کفشی ونشد
که یک فلوس زوجه برات بستام

«Vezir hazretleri, birisine benim hakkımda bir berat yazmış ;bu berat-tan elime feryat ve figandan başka bir şey geçmedi. Berattan alacağım para kadar pabuç parladım. Fakat beratımın vadettiği paradan, on para almak nasip olmadı» (Bk. Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Enis-ül-Kalb yayımına yazdığı mukaddime; ve İsmail Hamid-el-Mülk'ün Külliyyat-ı Vahşi-i Bâfikî mukaddimesi. Enis-ül-Kalb, Cafer Erkılıç neşri, İstanbul, 1944; Külliyyât-i Vahşi..., Matbaa-i Saadet, 1347).

biyatının hususiyetleri hasebile eser, bu bakımdan, bize kâfi ve kat'i fikir veremez. Yalnız, eldeki vesikalarla, yeni yayınladıklarım, onun şîî ve sünî valilerce -yeter derecede terfih edilmemiş olmakla beraber- tanındığını, hürmet gördüğünü, arandığını göstermektedir. Fuzûlî'nin fakr-ü-zaruret içinde yaşadığını iddia eden zevatın, eserlerinde sanat oyunları ve secilerle süslenmiş ifadeleri, kaynaklar ve şimdi neşrettiğim mektuplarla karşılaştırmaları, temenniye şayandır. Şairin arasıra maddî sıkıntılara uğradığı, orta halliliğin üstüne bir türlü çıkamadığı ve şanına lâyık şekilde ikrama mazhar olmadığı, gerçektir. Ancak, bunun mübalâga edilmemesi ve onun aç- perişan sanılmaması da, esaslı bir noktadır. Yoksa, pek muhtemeldir ki, hali vakti tamamıyla yerinde olsaydı, çeyrek yüz yıl evvelki rayice göre, altun para ile, aşağı, yukarı 15 kuruş tutan²⁹ 9 akça gündelik maaşa, bu kadar ilgi duymaz ve onunla uğraşmaya kalkmazdı. 942/1535 te kaleme aldığı Leylâ ve Mecnûn'un muhtelif yerlerinde, bu arada, baş taraftaki Sakınâme³⁰ parçasında bulunan şikâyetler, mahrumiyetlerini, sanat havası arahğından, sezdirmektedir.

Fuzûlî'nin bazı kasidelerinin, eserlerinin hangi tarihlerde ve ne gibi şartlar altında yazıldığını belirtmek mümkün ise de, bir kısmının telif yıllarını ve doğum sebeplerini tesbit, şimdilik, müşküldür. Bu itibarla onun, hayatının, hangi devirlerinde, ne gibi sıkıntılar çektiğini ve bunların sonradan ortadan kalkıp kalkmadığını, söylemek öyle kolay değildir. Belki Âşık Çelebi, «İdrârât-ı Pâdişâhiden irtifâc-ı Bağdâddan seddi ramak belki si'at-i ma'îşet olacak râtibe-i mürettebe ta'yin olunmuşdur³¹» derken, haklı idi.

Bizim bildiğimiz ve eserlerinde gördüğümüz şudur: birinci Osmanlı Bağdat valisi olup, bu eyalette pek az bir zaman kalan eski Diyarbakır valisi Süleyman Paşa'dan sonra, Bağdat valiliğinde bulunan Üveys Paşa «şedîülbaş ve ehl-i işret olmakla³²» beraber, Fuzûlî'yi himaye eden, arzularını yerine getiren adamların, belli başlılarından birisidir. Şair, bir terkiib-i bend kaside'sinde memnun ve mesrur bir ruhun parıltıları ile dolu bulunmakta ve Üveys Paşa'nın yüzünü görüp, sesini işittiğini terennüm ettikten sonra:

²⁹ Süleyman Nazif, **Fuzûlî**, s. 23.

³⁰ **Külliyat-ı Fuzûlî**, s. 239.

³¹ Âşık Çelebi, **Meşâir-üş-suara**, Pertev Paşa Ktp. No. 440, var. 275.

³² Sicil., c. I, s. 445.

Kılurdum ārzū Hāḡdan kilīd-i maḡzen-i maḡşud
Göründü dīde-i ümmidime dest-i güher-bāruñ

. . . Ne ḡāat ecridür yā ne duā teşiridür yā Rab
Ki maḡlūbu müyesser oldu miḡnetsüz ḡalebkāruñ³³

gibi beyitlerle, validen iyilikler gördüğünü hissettirmektedir. Muhtemeldir ki, Fuzûlî'nin Şikâyetnâme'de bahis konusu ettiği berat, Dār-üs-salḡana'dan Dār-üs-selām'a bu vali zamanında gönderilmiş ve yine onun valiliği esnasında, evkafın çıkardığı güçlükler düzeltilmiştir. Nihayet, yine bir ihtimal hududunu aşmamak şartıyla, şairin, Leylâ ve Mecnûn'u, bu Osmanlı Paşasına ithafında ve ona mustakillen iki ayrı kaside takdiminde de, bu duyguların tesiri düşünülebilir.

Leylâ ve Mecnun'da «Bu sa'adetlu Bey Hazretlerinüñ med-ḡidür» başlıklı parça, doğrudan doğruya Üveys Paşaya övgüden ibarettir³⁴. Divanda ona verilmiş olan kasidelerin birincisi:

Hāris-i ma'mūre-i Baḡdād ḡutb-i ehl-i Rūm
Hāmī-i mülk-i Hamā mustahfız-i serḡadd-i Şām³⁵

olan Veys Beyden (Üveys Paşa) fazla, içkinin methi olduğu için, okunur okunmaz memduhun-serhoşluğu, derhal hatıra gelmektedir. İkinci kasidenin nesibi orijinaldir. Girizgâhta:

Yoksa zevraḡdur anı kılmuş müretteb seyr-i için
Veys Beg Hazretleri ol şehriyār-i nām-ver³⁶

diye, daha evvelki beyitlerde, gayet zarif imajlarla canlandığı zevrakin, bu derece güzel tasvirini, divan edebiyatında görmek kolay değildir. Bunlar ve bilhassa bu kasidelerin sonlarındaki mutattan çok dualar, bize şairin bu paşadan himaye gördüğünü ve Baḡdād fethini takip eden yıllarda orda ikamet ettiğini, anlatır gibidir.

Bu arada, şunu da işaret etmek yerinde olacaktır ki, Fuzûlî'ye, evkaftan tayin edilen dokuz akçe 'Atebât-ı 'Āliye gelirindedir³⁷. Hal böyle olunca, şairin sonradan, Ālî Resûl

³³ Külliyyat., s. 30.

³⁴ Ayn. esr., s. 244 - 245.

³⁵ Ayn. esr., s. 39.

³⁶ Ayn. esr., s. 46.

³⁷ Şikâyetnamede kullandığı: «Dediler: zaruriyyât-ı âsitânedan ziyade kalursa bizden kalur mu?» cümlesindeki âsitâne, Baḡdat bahis konusu olunca: Ātebât-ı Āliye olmak lâzım gelir.

kapısından maaş alıp almadığı üzerinde durmak icabeder. Farsça divan'daki bir kıt'a, bize şairimizin hizmet gördüğünü ve maaş aldığını açıklamaktadır. Demek oluyor ki, Fuzûlî, uğraşmalarını neticesinde, kendisine bağlanan maaşını almağa başlamıştır. Farsça divan'da Muḳaṭṭā'a'nın ilk parçası olan kıt'a şöyle başlıyor:

در صدق صدق جناب متولی
 کز رای منبرش عتباتست منور
 عمریست دماغ دل سکان مشاهد
 از رایحهٔ مکرمت اوست معطر
 پاکیزه نهادی که مراد دو جهانش
 از خدمت اولاد رسوالت میسر³⁸

Fuzûlî, rüzgara, eğer o temiz zatın huzurunda söz söylemek fırsatına nail olursa, ubudiyetini bildirmesini ve halini arz etmesini ısmarladıktan, o zatın nükteli şairlerden gafil olmamasını istedikten sonra, şu beyitlerle kıt'asını tamamlar:

ماخاك نشینان سرکوی بلایم
 مارا نتوان کشت بهرسفله برابر
 ماآینه داران بدو نیک جهانیم
 کز نیستی آ که بکشا دیده وینکر
 خم یافته در خدمت ما قامت کردون
 بر کشته ز آوازهٔ ما دهر سراسر
 ماراتبه خواران در آل رسولیم
 عمریست که این راتبه داریم مقرر

³⁸ «Sıdk sedefinin incisi olan Mütevelli Cenapları ki, onun aydın fikri ile Âtebat-ı Âliye münevverdir. Meşhetlerde oturanların gönül dimağları bir ömürdür ki, kerem ve ihsanının rayıhası ile muattardır. Bir temiz yarıdılışlı ki, Evlâd-ı Resûle hizmet ettiğinden dolayı, iki cihanda arzusu ona müyesser olmuştur (Bk. Farsça divan, Manisa Muradiye ktp. No. 2668, yazma, s. 265 v. d.)»...

مسدود نکشته در این راتبه برما
 زانروی که هستیم بدین راتبه درخور
 مايم پسندیده دوران بقناعت
 پيران جوان بخت فقيران توانگر³⁹

Görülüyor ki, cihanın iyilik ve kötülüğünün aynası olduğunu söyleyen şair, her kesle bir tutulmasına razı değildir. Ve yaşlılık günlerinde, Peygamber evlâtları eşliğinden maaş almakla övünmektedir. Onun Şikâyetnâme'yi gönderdikten bir müddet sonra, Kerbelâ ve ya Necef'te Meşhed-i Hüseyin ve ya Meşhed-i 'Alî'de maaşla hizmet gördüğü haylı kuvvetle söylenebilir. Âşık Çelebinin ifadesi de, bu görüşe uygun düşer.

Fuzûlî'de nüktedanlık, iğneleyici mizah istidadını en iyi tebarüz ettiren Şikâyetnâme'nin, psikolojik hüviyeti üzerinde de durmak faydalı olur. Bu mektup, haklı dilekleri dinlenmeyen, daha açık bir deyimle kendine devletçe ihsan olunmuş bir beratın mazmunu, evkaf memurlarının ukalâlıkları, işgüzarlıkları, itirazları yüzünden yerine getirilmeyen ve müracaatı-bir az dahakaretle ve istihfafla karşılanan, yüksek izzeti nefis sahibi ve hassas bir insanın içinde hasıl olan aksülamel neticesi, zekâsının aldığı bir intikam gibi telâkki olunabilir. Gerçekten, istihza ve yerme kudretinin şaheser örneği olan şikâyetnâme, mürteşi, kıskanç ve hırsız memurların alınına basılmış silinmez bir damğa, ebedî bir işarettir. Sathında ve derinliğinde, ayrı ayrı tezahürleri olan, kendi âleminde kendi kabuğu içine çekilip yaşayan, içinde daima camdan bir tabaka bulunan ve muhit met ve cezirlerinden sıkıntılar duyan, bir az ürkek, bir az müteheyyiç mizaçlı, hayattan fazla kitap dostu şair: evkaf dairesinde, beklemediği hakaretâmiz bir durumla karşılaşmış, işi görülmediği gibi, âdeta alaya da alınmıştı. İşte hayatla kitap arasındaki uçurumun, hassas mizacına dokunarak, içindeki camdan tabakayı kırması, birdenbire sükûn kutbundan bir kanat darbesile feveran kutbuna

³⁹ «Biz belâ diyarının toprağında oturanlarız. Biz öyle her alçakla bir tutulamayız. Biz her iki dünyanın iyiliğine ve kötülüğüne ayna tutucuyuz. Eğer haberin yoksa gözünü aç, bak. Bizim huzurumuzda dünya yerlere eğilir. Dünya baştan başa bizim şöhretimizle dolmuştur. Biz Âl-i Resûl kapısından maaş alıcılarız. Uzun zamandanberi, bu maaşı, alıyoruz. Bu maaş kapısı bize kapanmamıştır. Zira biz ona lâyüküz. Bizim kanaatımızı dünya takdir ediyor. Biz: civanbaht ihtiyarlar ve zengin fakirleriz (göst. yer.)».

sıçramasına sebep olmuş ve fakat, heyecanlarını dahi aklının kontrolü altında tutmağa çalışmıştır.

Sanatkârın içinde kabaran müthiş isyan dalgası, imdadına yetişen zekâ rüzgarı ile hedefine doğru sevkolunmuş, darbe yerini bulmuş, hırsız ve mağrur memurların gemisi batırılmıştır. Bütün bir maişet davasından ve derin bir incinmeden doğan teessürün, ışıl ışıl işleyen bir zekâ mekanizması ile birleşmesi, bu her satırı bir kılıç vuruşunu andıran şaheseri doğurmuş, Fuzûlî, hassasiyeti ve zekâsı ile düşmanlarından öç alırken, edebiyatımızın sahillerine de emsalsiz bir inci armağan etmiştir.

Sanatkâr bu mektubunda cüretli, atak, isyankâr ve iğneleyicidir. Onun meydan okuyan, mücadeleci bir tavrı vardır. Şu cümlelerde mağlûp olmuş isyanların, iğneleme ve alay kudretinin, hatta mücadeleciliğin oklarını bulmak, kabildir :

«Selâm verdüm rüşvet degüldür deyu almadılar, hüküm gösterdüm fâ'idesüzdür deyu mültefit olmadılar. Egerçi zâhirde şüret-i itâ'at gösterdiler ammâ zebân-ı hâl ile cemî'î su'âlîme cevâb verdiler. Dedüm yâ eyyüh-al-aşhâb bu ne fi'l-i haţâ ve çîn-i ebrüdur, dediler muttaşıl 'adetümüz budur.... Dedüm berâ-tumun mażmûnu niçün şüret bulmaz? Dediler zavâyiddür huşulî mümkün olmaz. Dedüm böyle evkâf zevâyidsüz olur mu? Dediler zarüriyyât-i âsitâneden ziyâde kalursa bizden kalur mu? Dedüm vaqıf mâlin ziyâde taşarruf etmek vebâldür. Dediler aķçemüzle şatun almışuz bize helâldür. Dedüm hisâb alsalar bu sülükünüzüñ fesâdı bulunur. Dediler bu hisâb kıyâmetde alınur. Dedüm dünyâda dahî hisâb olur zirâ haberin işitmişüz. Dediler andan dahî bākümüz yokdur kâtibleri râzi etmişüz. Gördüm ki su'âlûme cevâbdan ğayrı nesne vermezler ve bu berât ile hâce-tüm revâ görmezler...⁴⁰»...

İster umumiyetle âlim, çekingen ve hassas mizaçlı Fuzûlî ile memurlar, karşılıklı olarak, bu sözleri söylemiş olsunlar; ister oradaki tartışmayı sanatkâr, bize, bir edebiyat ve zekâ oyunu halinde değiştirerek nakletmiş bulunsun, bu bahiste, Terzibaşyan'ın şu sözlerine hak vermek gerekir: «İşte beşerî ahlâk bozukluğunun müessif ve ezici bir halini dehşetli bir tarzda tasvir eden bu konuşma: bir dahî elile insafsız memurların alınna ebedî bir aybın, bir hakaretin damgasını basmıştır⁴¹.

⁴⁰ Mektep Metinlerine bakınız (IV, A).

⁴¹ Fuzûlî şerhi, c. I, s. 27.

Fuzûlî'de kompleksleri ve zekâyı harekete getiren anahtarlardan biri, berattaki zevāyid lâfzıdır. Şair açıklıyor ve soruyor: «...vârid olan berât-i Hümâyün mazmûnu irsâl olunan 'arza muţâbık olmayub... (dedikten sonra devam ediyor) Filvâkî eger lâfz-ı zevāyidden garâz bu ise ki vazâ'if-i huddâm ve rerevâtib-i erbâb-ı teka'ud ve ihrâcât-ı 'alîk-ud-devâb ve 'alef-i 'avâmil ve mâyuhtâc hafr-ü-binâdan şoñra bendeye fâ'ide müterettib ola. Ha- kıkatde der-gâh-ı mu'allâdan böyle işâret olunmaqdur ki bende-i vâcib-üt-takşîr Fuzûlî-i haķîr isti'dâd-ı teķaddüm ve istiħķâķ-ı tekerrüm da'vâsın kıılır iken ve kendüzin ekser-i erbâb-ı istiħķâķdan muķaddem bilür iken merħamet-i mülükânem ve mekrü- met-i husrevânem zuhûra gelüb bu berât-ı şehâvet-âyâtı verdüm ve buyurdum ki: min-ba'd rütbe-i iķtidarın ve pây-e-i 'itibârın cemî'ci gedâlardan belki behâyimden ve taşdan ve topraķdan eħsâs-ü-ednâ bile ve bihüde taşarruf-u berât kıılamayub mertebesinden haber-dâr ola⁴²... Bu cümlelerde devrin Muhteşem ve Kanunî büyük sultanına da zımnen dokunulmuş, o da hicvolunmuş değil midir? Bu suretle sanatkâr, memurlardan açıkça ve büyük-lerden de imaj ve mecaz siperi altında, hincını ve öcünü almış olmuyor mu^{42?}.

Hususî hayatı hakkında, elimizde yeter miktarda vesike bulunmıyan Fuzûlî'nin, sayfalardanberi üzerinde durduğumuz bu mektubu, onun yalnız hayatı ve münasebetleri bakımından değil, aynı zamanda psikolojisi itibarı ile de önemlidir. Edebî değeri ise, her türlü tenkidin ve hatta takdirin üstündedir; öyle ki, mensur şaheserlerimizin başında Şikâyetnameyi saymak icabeder.

2. AHMED BEY MEKTUBU. Bu mektubun şimdiye kadar bilinen Kütahya nüshasında⁴³, kime yazıldığı tasrih edilmemiş olduğundan, Kemal Edip neşrinde⁴⁴, baştarafındaki şiirde geçen Beg Hâzretleri sözüne dayanılarak, «bu zatın Leylâ ve Mecnûn'da kendisinden bahsolunan zat olması ihtimalı⁴⁵» ileri sürülmüştür. Gerçi ilk bakışta, kasidelerle Leylâ ve Mecnûn'da Üveys Paşa'yı Veys Bey diye anan ve onu meth ve sena eden Fuzûlî'nin, kendisinden iyilikler, lutûflar gördüğü, bu

⁴² Bk. Mektup Metinleri (IV, A).

⁴³ Aşağıda kısaca kendisinden bahsedeceğim bu mektubu muhtevi münşeât mecmuası, Kütahya Vâhit Paşa Kütüphanesinde 5535 numarada kayıtlıdır. Mektup var. 284 a - 285 b dedir.

⁴⁴ Bk. not 6, Fuzûlî'nin bilinmeyen bir mektubu.

⁴⁵ Aynı makale, s. 384.

cömert ve hayırhah Valiye, cevap mahiyetinde ve teşekkür makamında, bu iştiyaknâme-yi göndermiş olması hatıra gelebilir. Fakat, aşağıda⁴⁶ bahsî geçecek olan Veliyüddin Kütüphanesinde 987/1579 de Bağdat'ta istinsah edilmiş münşeât mecmuasındaki nüshanın başlığı, bu manzum ve mensûr mektubun, kime yazılmış olduğunu şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde tasrih etmektedir :

«Cevāb-nāme-i mektūb-i Aḥmed Beg Mīr-līvā-yi Muşul iştiyāk-nāme ez-cānib-i Mevlānā Fuzūlī-i Bağdādī raḥimehu...⁴⁷»

Fuzûlî'nin mektuplaştığı bu Musul Mirlivâsı acaba kimdi? Ve sanatkâr, bu mektubu ona hangi tarihlerde yollamıştır? Şimdilik bir şey söyleyemeyiz. Yalnız bu Mirlivâ Ahmet Beyle Fuzûlî arasında, senli benli denebilecek bir yakınlık mevcut bulunduğu ve muhatabın edebiyattan ve bilhassa şaraptan anlıyan, güzel işleri seven bir insan olduğu kelime ve sanat oyunları arasında metinden sezilmektedir.⁴⁸....

Sanatkâr: "Göz huzûruñuzda olan temettü'leri uyḥuda görmege kâni'dür ammâ girye-i bî-iḥtiyār uyḥuya māni'dür⁴⁹„ demekle, bize, yalnız edebî nesrin şaheser bir oyun ve ifadesini vermekle kalmıyor, her halde Mirlivâ dostundan gördüğü lûtf ve ihsana da, imâ etmiş oluyor.

Ahmet Bey, belki Musul'da idarî işler başında bulunmadan evvel Bağdat ve havalisinde vazife görmüş ve Fuzûlî ile dostluk kurmuş; belki de Fuzûlî, bir ara Musul'da ikamet ederek onunla hembezm olmuştur.

Son zamanlara kadar meçhul kalmış olan bu mektubun başındaki manzumenin ikinci beytinden itibaren altı beyti, Sultan Beyazıt hakkında Selim II tarafından İran Şahına gönderilen nâme-yi geçirilmiştir.⁵⁰... Belki Selim II, Fuzûlî'nin mektubundan haberdar olmuş, onu beğenmiş ve kendi mektubuna yazdırmış;

⁴⁶ Bk. III, 1 A.

⁴⁷ Bk. IV, 2 ve fotoğraflar.

⁴⁸ Mektubun baş tarafındaki şiire bakılmalı. Bu arada şu beyitlere de dikkat olunabilir:

... Dilgüşâdür neğ'esi gûyâ ki mazmunundadır
Musulî sahbalarun keyfiyyet-i can-perveri
Yohsa tahririn kılan Musul meyinden nûş edüb
Mestlik vaktinde ol mahbûba vermiş ziveri

⁴⁹ Bk. Mektub metni. (IV, B).

⁵⁰ Bk. Veliyüddin Kütüphanesi, 2735 numaralı mecmua, var. 98 a.

belki de nişancı, çok beğendiği için bu beyitleri oraya almıştır. Öyle anlaşılıyor ki, yüksek idare erkânınca, Fuzûlî'den iktibaslar yapılması caiz görülmüştür.

Bu hadise, eğer o mektubu istinsah edenin hususî zevkinin mahsulu değilse, Fuzûlî'nin o devirde ne derece büyük bir şöhrete sahip olduğunu da bize gösterir.

3. AYAS PAŞA MEKTUBU. Kanunî Süleyman'ın Bağdad'a tayin ettiği ilk Osmanlı valisi, Diyarbakır eski valilerinden Süleyman Paşa'dır⁵¹. Onu takiben, Bıyıklı Mehmen Paşanın kardeşi Üveys Paşa⁵² ile Yeniçeri Ağalığında da bulunmuş olan Lâlâ Cafer Paşa⁵³ gelirler.

Füzûlî'nin ilk defa burada yayımladığımız Ayas Paşa Mektubunun muhatabı olan Ayas Paşa⁵⁴ ise, 952/1545 tarihinden itibaren, bir kaç yıl dördüncü Osmanlı valisi olarak Bağdad'da vazife gören kudretli bir idare adamıdır.

Şairimizin çok beğenerek hakkında müteaddit kasideler yazdığı⁵⁵ ve Beylerbeyliği sırasında, Basra hâkiminin ahdını nakzederek, mustakil harekete kalkışması üzerine, işin tahkiki kendisine emir ve tevcih edilen Ayas Paşa, evvelâ Kerbelâ ve Necef'de İmâm Hüseyn ve Halife-i Râb'î İmâm 'Alî ravzalarını ziyaret etmiş⁵⁶, müteakiben isyan eden Âl-i Kaşma' şeyhini

⁵¹ Bk. Nazmi-zade Murteza, *Gülşen-i Hulefâ*, Müteferrika nşr. 1143 var. 62 b; Hammer (Müter. Mehmed Ata), *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, İstanbul, c. V, s. 158.

⁵² Bk. Peçevi İbrahim, *Tarih*, İstanbul, 1283, c. II, s.32; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 1308, c. I, s. 445.

⁵³ Bk. Sicil., c. II, s. 70.

⁵⁴ Bk. Peçevi., c. II, s. 36; Gülşen., var. 62 b; Sicil., c. I, s. 447; Şemseddin Sami, *Kamûs-ül-âlâm*, c. I, s. 505.

⁵⁵ Bk. Fuzûlî Külliyyatı, 1924 basımı, s. 31 - 32, 32 - 33, 33 - 37, 37 - 39, 52 - 53, 53 - 54, 57 - 58. Bu son kasideye başlık konulmamış ve manzume, kendisinden evvelki kaside ile münasebettar olmadığı halde tefrik yapılmamıştır.

⁵⁶

... Cerağ-ı tal'at ile Kerbelâ'ya saldun nur
Ol Âsitânedede kıldun dür-i niyaz âsâr
... Hilaf-ı gayr nasib oldu hin-i hükm sana
Ziyaret-i harem-i pâk-i Haydar-i Kerrâr
... Kim ol Halife-i Rabidür-ü-münasibdür
Sana ki Hâkim-i Rabi'sin ana kurb-i civar
(Külliyyat, s. 52 - 53)

tenkil⁵⁷ ettikten sonra, Basra taraflarına geçmiş ve orayı kesin olarak, Osmanlı hâkimiyetine bağlamış olduğu gibi (953/1546)⁵⁸, Vāsīt, Cezāyir... taraflarında da, tam itaat ve emniyet tesis etmiştir⁵⁹...

Devrin hiç bir valisi Fuzûlî'den, Ayas Paşa'ya olduğu derecede hararetli ve çok sayıda methiye duymamıştır. Aslen Arnavut ve Enderûn yetişmesi olan Ayas Paşa'ya şairimiz, biri terci-i bend şeklinde olmak üzere yedi tane kaside sunmuştur⁶⁰...

Ayas Paşa, icraatı, gerçekten Fuzûlî'nin hayranlığına hak kazanmıştı. Ona yazılan yedi şiiri, ve bilhassa terci-i bend'i, dikkatle okuyanlar, az yukarda da işaret ettiğimiz gibi, Ayas Paşa'nın, Bağdada nasıl bir huzursuzluk devrinde geldiğini, askerlerini nasıl tanzim ederek isyanları tenkile başladığını, Kerbelâ ve Necef'i ziyaretten sonra Âl-i Kaşma' şeyhini nasıl tedip ve Basra'yı nasıl fethettiğini, Vāsīt ve Cezāyir taraflarında itaat ve emniyeti nasıl iade eylediğini... hülâsa o devrin Irak tarihi için birinci derecede önemli ve hayati olan emniyet meselelerindeki zafer ve başarıları âdeta adım adım takibe imkân bulur.

Burada bu vâdide yazılmış bir kasidesinden, örnek olmak üzere, bir kaç beyit alıyorum

- ... Serverâ hâkkâ ki hürşid-i cemâlünden cüdâ
Ahter-i iqbâlüne yetmişdi Bağdâduñ zevâl
... Kalmamışdı feyz güyâ kim saña imdâd için
Eyliyâ kılmışdı Burc-i Evliyâdan irtihâl
Ey hoş ol kim hârm-en-i 'adâyı berbâd etmege
Cânib-i deryâyâ kılduñ seyr mânend-i şimâl

⁵⁷ Şeyhi Âl-i Kaşma'in serrile bir şeytan idi
Memleket içre fesadı şohre-i devrân idi
... Kıldı Paşa-yı saadetmend ref ol fitneyi
Sanmanuz kim def-i tedbiri anun âsân idi.
(Külliyat, s. 35)

⁵⁸ Gülşen., var. 62 b; İslâm Ansiklopedisi, cüz 13, s. 205.

⁵⁹ ... Deprenen asker midür ya Dicle'dür Bağdad'dan
Eyleyüb tuğyan Cezayirden yana kılmış haram
(Külliyat, s. 33)

... Dehre halk-ı Basra-vü- ehl-i Cezayir fitnessi
Çok zamanlar gerçi kan yutdurdu pinhan eyledi

... Basra teshiri Cezayir fethi müşkil emriken
Eshal-i vechile bu düşvâri âsân eyledi

(Külliyat, s. 34)

⁶⁰ Bk. 55. not.

- . . . Girdün ol iklîme ki baħr ile berrinde anuñ
Yoh saña bir münis-ü-gamhâr ğayr-i Zül-celâl
- . . . Fetħ kılduñ ol yeri kim devr-i Âdemden-beru
Kılmamışdı şahibinden özge her giz intikâl
- . . . Şâhid-i Başra perişân-hâl iken verdün aña
Hatt-ü-hâl-i leşker-i İslâmdan zib-ü-cemâl
- . . . Serhad-ı Hindüstân açduñ saña yüz âferîn
Rûm ruhsârına haylı zînet arturdu bu hâl⁶¹

Mektubun başlığı, her ne kadar onun Ayas Paşa'ya ubudiyet tariki ile⁶² gönderildiği şeklinde ise de, metinden asıl valinin çocuğunun doğuşu dolayısı ile, tebrik babında, yazılmış bir tehniyetnâme olduğu anlaşılmaktadır.

Fuzûlî ile Ayas Paşa arasındaki dostluk o kadar kuvvetlidir ki, şair bir kaç gün mektup göndermedi diye Paşa, unutulduğunu söylemiş⁶³; sanatkâr da ayrılığın, dostluklarını unutturamayacağını, kelime oyunları ve sanatlar arasında, belirtmiştir⁶⁴....

Büyük bir ihtimal ile denebilir ki, Fuzûlî, bu mektubunu Bağdat'tan değil de, Hilla ve ya Kerbelâdan yazıp göndermiştir. Ayas Paşa'nın valiliği esnasında, şairimizin epeyi yaşlanmış bir halde, bir müddet için bile olsa, Bağdat'ta değil dolaylarında, meselâ Hilla ve ya Kerbelâda oturduğunu, Süleyman Nazif'in de işaret ettiği şekilde⁶⁵, onun, bu zata olan kasidelerinden birini vermek üzere, bir bahar mevsiminde Bağdata azm ve sefer ettiğini terennüm etmesinden anlamaktayız.

Şu beyitler bunu belirtmektedir :

- . . . Yerinden depreden ben mübtelâyı şevk-ı ğalibdür
Havâdür gezdiren yerden yere ebr-i girân-bârı

⁶¹ Külliyyat, s. 31 - 32.

⁶² ایضاً صورت مکتوب مرحوم فضولی بغدادی کہ بمرحوم آياس پاشا بطریق عبودیت فرستاده بود

⁶³ «Lisan-ı sûri durer-i daraat irsalinden iki gün hamuş olmağla feramuş olunmak cerimesi isnad buyrulmuş ne diyelüm?».

⁶⁴ «Heyhat heyhat levh-i zamir nakş-i ihlâs ile Elhamdü li'llâh ol mer-tebede muharrer degüldür ki seyl-âb-ı firak-ı sûri ile mahv ola.»

⁶⁵ Süleyman Nazif, Fuzûlî, s. 14 - 15

Bu^c işretgâhûn itmâmında bir taş olmasa eksük
 Beni yerden yere nakl eylemezdi Dehr Mi'mârî
 Kad-i hum-birie tahriküm yerinden 'aynı hikmetdür
 Kazâ sûret-geri bihüde gezdirmez bu perkârî
 Baña ben olduğun menzilde râhat meyledüb gelmez
 Düşüb zahmetlere nâçâr ben oldum talebkârî
 Havâ-yı seyr kıldum irtifâ^c-ı kâdr için zirâ
 Yerinde her metâ^cun pest olur elbette miqdârî
 Revâc-ı ışk vermek kaçdına çıkdım diyârımdan
 Hüner zâyidür ol kişverde kim yoğdur harîdârî
 Mağabbet kıлмаğa izhâr-ı gurbet ihtiyâr etdüm
 Ne çâre yoğ bu cinsün olduğun yerlerde bâzârî⁶⁶

Ayas Paşa, zaten Fuzûlî'yi iyi ve yakından tanıyor, onun mecmû^c-ı eţvârî'nı biliyordu:

Fuzûlî bülbül-i gülzâr-ı hüsn-i iltifatüdüdür
 Bahâr oldu yine güftâra tahrik etdi minşârî
 Diler tafşil ile hâl-i dilin şerh eyleye ammâ
 Ne şerh etsün saña ma'lûmdur mecmû^c-ı eţvârî⁶⁷

Bağdat valisi Ayas Paşa'nın, yalnız şairler veya kendi muhitindeki tanınmış insanlarla değil, uzaklardaki büyük zevatla, devlet erkânı ve İran Şahı ile de mektuplaştığı anlaşılmaktadır. Bu arada Bağdad'a tayini üzerine, kendisine Şah'tan gönderilen farsça bir mektubu da görmüş bulunuyoruz...⁶⁸

4. KADI ÂLAÜDDİN MEKTUBU. Fuzûlî'nin mektuplarının yazılış tarihlerini, aşağı yukarı, tahmin etmek mümkün olmakla beraber, tahrir tarihini, kesin olarak bildiğimiz yalnız, Kadî Âlâüddîn'e yazdığı tehniyetnâmedir.

«مکتوب مولانا فضولى به قاضى علاءالدين برائى تهنيت ولادت فرزند»

Başlığı altında, 1947 yaz başlangıcında, Süleymaniye-Ësat Efendi Kütüphanesinde rasladığım bu tebrik mektubu⁶⁹, vilâdet tarihini ihtiva eden:

⁶⁶ Külliyyat, s. 53.

⁶⁷ Ayn. esr., s. 54.

⁶⁸ Mecmuat-ül-Mekâtib, Veliyüddin Kütüphanesi ,No. 2735, var 110 b - 112 a.

⁶⁹ Süleymaniye Kütüphanesi - Esat Ef. Ksm., Mecmua-i resâil, No. 3790, var. 98.

Nağd-ı kâdidür 'aceb mi ol muṭahhar nuṭfeye
Olsa tārīh-i vilādet: ⁷⁰ كوكب اوج قضا

beytindeki «kevkēb-i evc-i ḳazā» terkininin gösterdiği 959/1552 tarihinde kaleme alınmıştır.

Çocuğu doğan bu zat: «اقضى قضاة المسلمين علماء العز والاقبال والدين» diye tavsif edilmekte ⁷¹ ve:

Ḳādı-i 'ādil 'Alāüddin 'ālī-ḳadr kim
Hükm-ü maḳbül-i ḳazādan ḥaşıl etmişdür rızā ⁷²

şeklinde metholunmaktadır.

Bu mektubun muhatabı olan Kadı Âläüddin'i tesbit de müşküldür. Bu zatın nerede kadı bulunduğuna dair mektupta bir ima bile yoktur. Belki Bağdat, belki Musul, Basra, Şam, Mısır, hatta İstanbul kadısıdır.

Şekāyık Zeyli ⁷³, Esmār-üt-tevāriḥ ⁷⁴, Devḫat-ül-meşāyih ⁷⁵, Sicill-i 'Osmāni ⁷⁶, Osmanlı Müellifleri ⁷⁷, İlmiye ⁷⁸, ve Bağdad Salnâmeleri ⁷⁹, yahut o devir tezkireleri gibi ⁸⁰, içlerinde ulema sınıfından da tanınmış zevata rastladığımız eserlerde, 959/1552 tarihinde kadılığa bulunduğu, katiyetle sabit Âläüddin isminde, kimseyi görememekteyiz.

Bir an için bu Âläüddin'in, Âläüddin Ali Çelebi diye mâruf ve bir ara Şam kadılığında da bulunmuş olan Ḳıñālī-zāde 'Alī olması ihtimali hatıra gelirse de, bu zatın 958 de Ataulhâh Efendi yerine İstanbul'da olan medreselerine tayin edildiği ve Şam Kadılığının ise 970 zilhiccasına rasladığı ⁸¹ nazera alınınca, bunun vârit olamayacağı anlaşılır.

⁷⁰ Aynı Mecmua, var. 98 b.

⁷¹ Göst. yer. «علاء العز والاقبال والدين» bir de mısra halinde tekrarlanır.

⁷² Göst. yer.

⁷³ Atayî, Şekayik Zeyli, C. II, 1268.

⁷⁴ Mehmet Şemî, İlâveli Esmar-üt-tevarih maa zeyl, 1295.

⁷⁵ Rifat, Devhat-ül-meşayih maa zeyl.

⁷⁶ Bk. Not 52 I. c. için; C. II ve c. III, 1311.

⁷⁷ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. I. II. 1333..

⁷⁸ İlmiye Salnâmesi, 1334. (Âmire Matbaası).

⁷⁹ Bağdad Salnâmesi, 1299 (Bağdad Vilâyet Matbaası)

⁸⁰ Ahdî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkireleri bu aradadır.

⁸¹ Bk. Şekayik Zeyli, c. I, s. 164 - 66.

Bundan başka, bu mektubun, meşhur Kemal Paşazade'ye mü'âzemette bulunan 'Alâüddin 'Alî al-Minâvî'ye hitaben kaleme alınmış olması da, yine ilk bakışta, mümkün sanılırsa da, bu zatın da 958/1551 de Sahn medresesine ve 964 de de, yani Fuzûlî'nin ölümünden bir yıl sonra, Bağdad kadılığına tayin edildiğinin bilinmesi, işi bu mecraya götürmeyi önler⁸²....

Bu sıralarda ilmiye sınıfından bir üçüncü 'Alâüddin daha vardır; o da Edirne'de Çokacı Hacı ve İstanbul'da Afzal-zade medreselerine müderris olmuş ve 969/1562 de ölmüş ve fakat kadılık yapmamıştır⁸³.

Bağdat kadılığında 961/1554 den evvel, Fuzaıl Efendi bulunuyordu. 961 de Mehmed b. Muhiiddin (Mertelos-zade) tayin edilmiş ve 964 zilhiccasına kadar kalmıştır⁸⁴. Bu durumda Fuzûlî'nin, kendisine tebriknâme gönderdiği Kādî 'Alâüddin'i, tayin, şimdilik geri kalmış oldu.

5. FUZÛLÎ'NİN BAŞKA MEKTUPLARI VAR MI?.. Bu gün dördünü yayımladığımız Fuzûlî mektuplarının tam yekûnu, şüphesiz bu kadarcık olmaktan uzaktır. Türk edebiyatının nesirde de emsalsiz bir siması olan Fuzûlî'nin dostlarına, devlet adamlarına veya ulemaya ve sanatkârlara hitaben kaleme alınmış bu mektuplar ayarında daha bir hayli nâmeleri elbette mevcuttur. Fakat bir münşeât halinde toplanmadığı anlaşılan bu mektuplar, ancak eski mektup mecmuaları tarandıkça elde edilebileceklerdir ümidindeyiz. Nitekim son günlerde Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kütüphanesindeki bir mecmuada Fuzûlî'nin, Kanunî Süleymanın oğlu Beyazıt Çelebiye hitap eden ve onun bir mektubuna cevap olan, yeni bir mektubu daha bulunmuştur ki, o fakülte dergisinde yayınlanacağından, biz, yalnız mutalâalarımızı takviye ettiğinden şimdilik mevcudiyetine işareti yeter buluyoruz⁸⁵.

Ayrıca Divanındaki منظومه حسب حال وستایش سيد محمد غازی قاضی بغداد unvanlı kaside⁸⁶, bu kadıdan aldığı bir mektup dolayısı ile ve son tarafları memduha hitap şeklinde yazılmış olduğun-

⁸² Bk. Ayn. esr., c. I, s. 109; Sicil, c. III, s. 489.

⁸³ Bk. Ayn. esr., c. I, s. 16.

⁸⁴ Bk. Ayn. esr., c. I, s. 112 - 113.

⁸⁵ İsmail Saip hoca kısmı No. 205, var. 153 a.

⁸⁶ Külliyyat, s. 65 v. d.

dan⁸⁷, bir mektup mahiyetinde telâkki olunabileceği gibi, Farsça divanındaki kıt'alarından Evkaf Mütevellisi Cenapları'ndan bahseden kıt'a⁸⁸ da bir mektup edası taşımaktadır.

6. NETİCE. Fuzûlî'nin Mektupları, bize, evvelâ onun devlet erkânı ve fikir adamları arasında hususî bir mevkiî olduğunu, onlarla dostane hattâ bazen senli-benli, nükteli-mizahlı musahabe ve muhaberede bulunduğunu gösterdiği gibi, sanatkârimizin öyle zannedildiği şekilde, fakir-fukaradan olmadığını da sezdirmektedir.

Birinci mektup gerçekten bir iltimas ve şikâyetnâme mahiyetinde ise de, eserde sanat duygusu, müessir bir istihza havası ve nükte iştiyakı, âdeta şikâyet ve talebi, ikinci plâna itmiş gözüküyor denebilir. Bu suretle de, Fuzûlî'nin izzeti nefesine düşkünlüğünü ve kendine güvenini harikulâde renkli ve canlı bir üslûp pençeresinden temaşa etmekte müşkülât çekilmiyor.

Bir muhabbetnâmenin cevabını teşkil eden ve umumiyetle bir iştiyaknâmeden ibaret bulunan ikinci mektup, münşisinin maddî hiç bir talebini ihtiva etmemesi ile de ayrıca dikkate şayandır. Yalnız bir dosttan gelen bir mübareknâmenin, gönlünde uyandırdığı sevinci, başta şiirin kanatlarına yapışarak ifadelendirmekte ve sonra ayrılıktan doğan iştiyakı, canlandırmakta olması da, muhatabı ile aralarında çok samimî kalbî rabitaların mevcudiyetine delildir.

İlk defa mahiyetlerine genişçe bu etütde temas edilen Ayas Paşa ve Kadı Âlâüddin'e gönderilmiş olan tebriknâmeler ise, bu zatların birer çocuğunun dünyaya gelişi münasebetiyle yazılmış olmakla beraber, hitap edenle edilenler arasında, gerçekten ruhî ve fikrî bir karabeti belirten bir eda taşımaktadır.

Celâl-zâde mektubundan başka, bunların hiç biri maddî bir sıkıntı veya ihtiyacı açıkça bahis mevzuu etmek şöyle dursun, bu kabil bir arzuya temas ve imada bile bulunmamaktadır. Esasen şairin Bağdat Valileriyle dostluğu, hakikaten geniş yetkilere sahip bulunan bu zatlarca, az çok ve kolaylıkla terfihine imkân

⁸⁷ ... Dün bu hal içre mahv-ı hayret iken
Geldi bir kasıd-ü-getürdü bana
Bir aceb-name-i ferah-tesir
Mahz-ı hüsn-i ibaret-ü-implâ
... Bana taksir hükmin etmişsin
Demek omaz bu hükme hükme-i kaza
Lîk bir bende-i hakîrem ben
Amelüm ehl-i hayre hayr dua.....

⁸⁸ Bk. Not: 38 - 39.

kazandırabilirdi diye, düşünmek gerek. Bağdat, Kahire, Peşte gibi vilâyetlerin başlarında daima birinci sınıf adamlar bulundurulmağa çalışılmış ve onlara malî imkânları da kolayca kullanmaları kudreti sağlanmıştır.

Fuzûlî'nin şair ve sanatkâr şahsiyetinin kuvvetli damgası ile damgalanmış olan bu mektuplar, pürüzsüz, hendesî, sanatkârane nesrin mükemmel nünuneleridir. Ancak içlerinde bulunan ve yer yer göze çarpan Âzerî şivesinin hususiyetleri bu mektuplara, Anadolu lehçesinden ayrı bir çeşni vermektedir.

Kâbına erişilmez bir üslûbun sihir-kâr havası ile bizi saran, cümleleri samimîlik ve tabîliğinden zerre kaybetmeden, kelime ve sanat oyunlarının imrenilir güzelliği ile akıp giden Şikâyet-name, Hadikat-üs-suadâ'nın bir kaç pasajı müstesna (meselâ İbtilâ-i Halil عليه السلام faslında Hazret-i İbrahimin ateşe atılması, İmam Hüseyin'in şehadeti ve İmam Zeynülâbidin'in Şamda bir cuma günü irat ettiği hutbe parçaları gibi), yalnız Fuzûlî nesrinin değil, türk edebiyatının en güzel meyvalarından biridir.

Ahmed Bey iştiyaknâmesile tehniyetnâmelerde Fuzûlî, çok kuvvetli, artistik ve simetrik nesrin bütün inceliklerine vâkıf bir münşi olarak karşımıza çıkarsa da, ağır ifade havası ve inşa özentileri, bize, sanatkârın bir az da kudretini göstermeği denediği, sanatın mevzuu aşığı ve samimîliğin zedelendiği zehabını verebilir. Ancak düşünmeliyiz ki, o devir havası içinde, Fuzûlî gibi nazım ve nesirde emsalsiz kudret davasını eden bir şahsiyetin, Şikâyetnâme gibi mevzuda kendisini sanatın havasından samimiyetin kucağına atan bir ruhî heyecan zarureti olmadıkça, umumî edebî ananeden ayrılmasına imkân yoktur,

Fuzûlî çapında bir dehânın, her nevi kalem mahsulü üzerinde durmak, onun her cephesini türlü bakımlardan işlemeğe gayret etmek, edebiyat müntesipleri için elbette bir zaruret, bir vazifedir. Fuzûlî nesrinin simetrik şemasını vücude getirmek için, bu mektup vâdisindeki tarzını da yakından bilip görmek elzendir. Ayrıca bu mektupların, onun hususî hayatı ile ilgili olmaları ve şairimizin bir cephesini gösterebilmeleri bakımından da değerleri büyüktür.

Biz burada, Fuzûlî'nin mektuplarından basılmış olanları, daha itimat edilir ve asıllarına mümkün mertebe uygun şekle koymak; neşredilmemiş olanları da, edebiyat mahfillerimize, ilk defa tanıtmak suretile vazifelerimizden birini yapmış olmanın sevincini duyuyoruz.